

NÂBÎ'NİN MÜNŞEÂT'INDA YERLEŞİM YERLERİ ve DİYARBAKIR*

Adnan OKTAY**

Özet

Nâbî, Dîvân edebiyatı geleneği içerisinde hikemî tarzın en büyük temsilcisi olarak bilinmektedir. Yapılan yeni çalışmalar, onun daha iyi bir şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır. Dîvân edebiyatında bir ekol sahibi olan Nâbî'nin âdeta bir külliyyatı andıran Münşeât'ının bilim dünyasında bir bütün olarak çalışılması oldukça yerindedir.

Nâbî'nin Münşeât adlı eseri bir doktora tezi olarak hazırlanıp tamamlanmıştır. Bu makalede Münşeât'ta yerleşim yerleri ve özellikle de Diyarbakır şehrinin izleri aranmaya çalışılmıştır. Böylece Nâbî'nin şehirden/kentten beklentilerinin yanında bundan ne anladığı da anlaşılacak olmaktadır. Münşeât'ta geçen “*Kadîmden Diyâr-bekr'e küçük İstanbul didüklerinin ma'nâsı dahî zamân-ı devletinizde zâhir oldı.*” ifadesi, Diyarbakır'ı övmek ve Osmanlı dönemindeki yerini ve önemini belirtmek için kullanılmış son derece mühim bir ifadedir. Bu ifade, ayrıca İstanbul ile aynı cümlede kullanılmış olan Diyarbakır'ın şâir ya da dönem için ehemmiyetini de gözler önüne sermektedir.

Nâbî, Münşeât'taki mektuplarında bazı arkadaş, dost ve tanıdıklarına yer vermiştir. Bu kişilerin yaşadığı yerler de zorunlu olarak ilgili mektuplarda zikredilmiştir. Anılan yerler, mektubun gönderildiği kişinin karakter özelliklerine göre anlam kazanmaktadır. Böylece Nâbî'nin mekân içindeki insana/bireye bakışı ortaya çıkmaktadır. Mekân, orada hayatını sürdüren bireylere göre anlam kazanmaktadır. Bir mekânda yaşayan kişi ya da kişilerin zayıf karakterde olmaları, Nâbî tarafından eleştirilmiştir. Böyle bir durumda Nâbî, tercihini yaşanılan yerden yana kullanmıştır.

* Bu çalışma, “Dicle-Erciyes Üniversitesi. VIII. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Alî Emîrî Hatırasına). Diyarbakır. 15-17 Kasım 2012.” Sempozyumunda sunulan “Nâbî'nin Münşeâtında Şehirler ve Diyarbakır” adlı bildirinin yeniden gözden geçirilip genişletilerek makaleye çevrilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü

Mekân, Nâbî için değerlidir. O, bazen insanın mekân içinde düzensizliğe sebep olduğunu düşünmektedir. Ama bu kaosa sebep olan insanın yeniden hizaya çekilmesinde en etkili unsur olarak yine insanı görmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nâbî, Münşeât, Diyarbakır, Dîvân edebiyatı, şehir, mekân, yerleşim yeri.

The Residential Areas And Diyarbakir In Nabi's Munshaat

Abstract

Nabi is known the greatest representative of the gnostic (*hikemî*) style in Diwan literature tradition. New studies will be provided for understanding him in a better way. Nabi who is the writer of Munsha'at which is almost resembling a corpus owns an école in Diwan literature. It is fairly new as a whole studying about Nabi's works in science world.

Nabi's work named Munsha'at has been prepared and completed as a doctorate thesis. In this article it has been studied and tried to search the marks of the settlement areas and especially Diyarbakir city according to Munsha'at. Thus it will be understood what Nabi understands from the city in addition to the expectations from the residential areas /cities. The following statement was used to commend Diyarbakir city in Munsha'at: *“Diyarbakir was called “little Istanbul” in earlier times. The reason of this statement has been understood in your time.”* This statement also shows the importance of Diyarbakir as a city which used with Istanbul in the same sentence according to poet or also for Ottoman period.

Nabi explained some of his friends, fellows, and familiar persons in letters of his Munsha'at. These persons' inhabited places are also necessarily mentioned in related letters. The mentioned places gain the meaning according to characteristics of the persons who have received the letters. Thus Nabi's approaches about the human / person arise in space. The space gains the meaning according to the persons who are continuing their life there. The person or persons who live with poor character in a residential area has been criticized by Nabi. In such a situation, Nabi prefers his choises in favor of space where people live in.

The space is so valuable for Nabi. He thinks sometimes that the human causes irregularity in residential area. But the human who causes this chaos is most effective element to enter in an order again.

Keywords: Nabi, Munshaat, Istanbul, Diwan literature, city, space, residential area.

GİRİŞ

Münşeât, inşâ kelimesinin ism-i mef'ûlü olan münşenin çoğuludur. “Kaleme alınan güzel nesir yazıları, bir münşinin yazdığı şeyler, mektuplar, resmî veya hususî muharrerât, müsvedde ve inşâ ettikleri kâğıt ve dahi yelkeni çekilmiş gemi, yelken açmış gemi, münşiyâne ve müteressilâne yazılmış yazılar, inşâ edilmiş şeyler, mürâseleler; kaleme alınmış şeyler, fenn-i inşâyâ ait âsâr” gibi anlamlara gelmektedir. Ama kelime, geniş bir yelpazede almış olduğu bütün bu manaların ötesinde edebî bir tür olarak şu şekilde tanımlanabilir: “Münşeât, bir şâir ya da yazarın herhangi bir mesele ile ilgili görüşlerini ifade eden nesir yazıların ya da başkasına yazılmış resmî veya hususî mektupların toplandığı eserlere/mecmûalara karşılık gelmektedir (Oktay, 2014: 5-6).”

İnşâ, ilmül'l-inşâ, dîvân kâtipliği, nesir, mektup, münşî, kitâbet gibi kelimeler münşeât ile yakın ilişkili olarak kullanılan kelimelerdir. Öyleyse bütün bu kavramları münşeâtan bağımsız olarak düşünmek imkânsızdır. Türk edebiyatı açısından bakıldığında inşâ ile münşeât ortak bir tarihe sahiptir. Burada şu tanımları önemsemek gerekmektedir: “*İnşâ, kelimelerin cümle içindeki söz dizimi kurallarına göre sıralanmasını da karşılamıştır. Bir bilim dalı olarak inşâ, yazıların münşî denilen yazarların beğenecekleri özelliklere sahip olması için bilinmesi ve uyulması gereken kuralları öğreten fen olarak izah edilmiştir* (Oktay, 2014: 16).” Dikkat edilirse inşânın aslında yazımdaki kurallar bütününe işaret ettiği görülecektir.

Uzun, çalışmasında resmi dairelerde hazırlanan *hatt-ı humâyûn, irâde-i seniyye, menşur, emir-nâme, buyuruldu, telhis, takrir, tahrirât, tezkire, kâime, temessük, sened, ilmühaber, müzekkire, mazhar, mazbata, lâyiha* gibi belgelerle *fetvâ, i'lâm, hüccet* ve *vakfiyeleri* Türkçenin en önemli inşâ kaynakları arasında zikretmektedir (2000: 338). Bu ifadeler, bahsedilen inşâ örnekleriyle beraber münşeâtın resmi/bürokratik bir dil ve içeriğe sahip olmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

Kanar ve Kurtuluş, *İnşâ (Fars Edebiyatı)* adlı çalışmalarında Farsça inşânın Moğollar, Timurlular, İlhanlılar, Safevîler, Kaçarlar gibi birçok dönem ve memlekette gelişimini sürdürdüğünü, ayrıca Hindistan ve Anadolu'da inşâ ile ilgili eserler verildiğini ifade etmişlerdir (2000: 337). Buna ek olarak Haksever de Türklerin yaşadığı coğrafyalarda ilk inşâ metinleri, Anadolu Selçukluları (11.-13. yüzyıl) döneminde devlet merkezinden yazılan berat, ferman, takrir gibi Farsça resmî yazılardan oluştuğunu belirtmiştir (1996: 18). Öyleyse Türklerin yaşadığı yerlerde inşâ sürecinin başlaması Farsça inşâ ile iç

içedir. Farsça inşâ tecrübesini yaşayan bir sürecin ardından Türkçe inşâ örnekleri verilmeye başlanmıştır denilebilir.

Anadolu topraklarında güç dengeleri yeniden şekillenirken Türkçe, yönetim dili karakterine bürünme sürecine girmiştir. Daha önce yazışmalarda Farsça kullanılırken Osmanlı'nın kurulmasıyla beraber Türkçe alana hâkim olmuştur. 14. Yüzyılda Kur'ân tercüme ve mealleri sade bir dille yazılmış, Farsçadan tercüme edilen eserler üretilmiş, mektup türünde artış gözlemlenmiştir. 15. Yüzyılda Ahmed-i Dâ'î *Teressül* adlı eserini yazarak inşâ kurallarını ete kemiğe büründürmüş, inşânın hiyerarşisini oluşturmuştur. Yahya b. Mehmet el-Kâtip *Menâhicü'l-İnşâ* adlı eseriyle II. Murat ve Fatih Sultan Mehmet devrindeki resmî yazıları kitap seviyesine çıkarmıştır (Oktay, 2014: 17-18). Bu yüzyıl sonraki yüzyılın inşâ alanında âdeta mektebi mesabesindedir. Yine inşânın kitap seviyesini Şeyh Mahmûd b. Edhem'in *Gülşen-i İnşâ*'sında ve Mesîhî'nin *Gül-i Sad-berg*'inde görmek mümkündür (Derdiyok, 1997: 665). Hüsâm-zâde Mustafa Efendi'nin *Mecmûa-yı İnşâ*'sı da alanla ilgili en eski kaynaklardandır.

Tâcî-zâde Cafer Çelebi, Kaygusuz Abdal, Ahmed Bîcan, Eşrefoğlu Abdulah Rûmî, Âşık Paşa-zâde, Nişancı Mehmet Paşa, Sinân Paşa, Firdevsî-i Rûmî, Yazıcıoğlu Ali, Neşrî, Mercimek Ahmed gibi şahsiyetler 15. yüzyılda inşâ sahasında iz bırakmış kişilerdir (Oktay, 2014: 20).

Gelibolulu Mustafa Âlî (1541-1600)'nin *Menşe'ü'l-İnşâ* adlı eserinde güzel ve edebî metin inşâ edenlerin nelere dikkat etmesi gerektiği, inşâ pratiğinin retorîği sunulmuştur. Devlet kademelerinde nişancı, re'îsü'l-küttâb gibi paye ya da makamların ihdas edilmesi, inşânın ya da münşeât geleneğinin varmış olduğu bürokratik seviyeye işaret etmektedir (Oktay, 2014: 19).

16. Yüzyılda Feridun Ahmet Bey'in *Münşeâtü's-Selâtin*'i, Lâmi'î Çelebî ile Kınalı-zâde Alî Efendi'nin Münşeâtları başta anılması gereken inşâ eserleridir. Bunlardan başka Fuzûlî, Bâkî gibi meşhur şâirlerin yanında aynı anda mensûr metinler yazan yirmiden fazla şahıstan bahsedilebilir¹.

17. yüzyılda daha süslü ve ağır bir nesir üslubunun takip edildiğini Veysî ve Nergisî'nin münşeâtları haber vermektedir. Gültekin, çalışmasında Nergisî, Veysî, Nef'î, Nâbî, Âlî Efendi, Vânî Mehmet Efendi gibi

¹ Detaylı bilgi için bakınız: Oktay, Adnan. (2014). Nâbî'nin Münşeât'ı: İnceleme-Metin. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. s. 21-22.

şahsiyetlerin münşeâtlarına işaret etmiş ve bu yüzyılda farklı isimlerle yazılmış mensûr metinlere işaret etmiştir (2007: 102-131).

18. Yüzyılda ise Nevres, Râgıb Paşa, Kânî, Ahmed Resmî, Seyyid Vahdetî Çelebi, Halîl Mâhir gibi birçok şâir ve edibin münşeâtlarına rastlamak mümkündür. 19. Asır ise elli bir eserle münşeât alanında en fazla eser verilen yüzyıllardan birisi olmuştur (Gültekin, 2007: 58-171).

1. Nâbî'nin Münşeât'ı

Dîvân edebiyatı diyince genellikle akla Dîvân şiiri gelir. Oysaki şiirin yanında inşâyı, şâirin yanında münşîyi, manzûmun yanında mensûru da bu kavramın içinde anlamak gerekir. İz, Eski Türk edebiyatından kastedilen temel şeyin Dîvân şiiriyle beraber bu şiirin estetiğini kullanan *süslü nesir* olduğunu ifade etmektedir (1996: V). Böyle olmasına rağmen birçok edebî şahsiyetin şâirlik yönü fazlaca ön plana çıkmış ve maalesef bu şâirlerin çoğunun iyi bir nâsir de olabilecekleri dikkatlerden kaçmıştır. Nâsirliği dikkatten kaçmış olan şâirlerden biri de Nâbî'dir (1642-1712). “Benlik idraki”nden sonra ömrünün yaklaşık elli yıllık bir kısmında her yıl ortalama beş mektup/inşâ metnine imza atmış bir kişinin nâsirlik yönünün arka planda kalması hayret vericidir. Eğer bundan sonra yapılacak olan akademik çalışmalarda şâirin yeni mektupları tespit edilmezse bile “nâsir” Nâbî'nin yazdığı 242 mektup/inşâ metni, âdetâ bir hazineyi andırmaktadır. Devlet yöneticilerinden sosyal hayata, bürokratik yapıdan anarşiye, sosyal problemlerden eğitime, şâir eleştirilerinden şehirlere kadar birçok değişik konudan bahseden bu metinlerde birçok farklı disiplinin malzeme bulması mümkündür.

“Şiir mi nesir mi bir kişinin edebî şahsiyetini belirler?” sorusu, birçok tartışmayı beraberinde getirebilir. Burada böyle bir tartışmaya girilmeyecektir. Ama şunu rahatlıkla ifade etmek mümkündür: Şâirliğini “hikmet”le birleştirmeyi başarmış bir edebiyat dâhisinin -Nâbî'nin- mensûr ürünlerini görmezden gelmek, elbette ki, şâirin gerçek edebî hüviyetinin şeffaf bir şekilde ortaya çıkmasına engeldir. Böyle bir ayrıştırmayı yapmak, edebî kişiliği incelenen bir şahsiyetin her zaman bir tarafının eksik kalmasına sebep olacaktır. Ancak, Karahan'ın Nâbî'nin şâirliği yanında nâsirliğini de ortaya çıkarma kaygısı (1947: 140), Nâbî ile ilgili en büyük çalışmalardan birini yapan Mengi'nin belki de dikkatinden kaçmıştır. Mengi, *Dîvân Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi: Nâbî* adlı çalışmasında sadece bir yerde Sâlim tezkiresinden alıntı yaparken Nâbî'nin Münşeât'ından bahsetmiştir (1991: 29). Belki de Nâbî'nin sadece bir “şâir” olarak algılanmasında yapılan böyle büyük bir çalışmanın etkisi olmuştur.

Oktay'ın Nâbî'nin münşilik kudretini yorumlarken Münşeât'ın nüsha sayısının fazlalığına işaret etmesi (2014: 727), Nâbî'nin çevresine duyarlı oluşu, eğitimliliği/hocalığı, sosyal ilişkileri gibi birçok hususla ilgili ipuçları vermektedir. Ayrıca Oktay'ın "*Nâbî, nesirdeki üstün kabiliyetini, bir mânânın birçok değişik şekilde ifade edilebileceğini gösteren Münşeât'ın başındaki on beş metinle ispatlamıştır* (2014: 728)." ifadesini önemsemek gerekir. Aynı olayı on beş farklı şekilde anlatma başarısını göstermesi, Nâbî'yi belki de bütün bir edebiyat tarihi içinde çok ayrıcalıklı bir yere taşımıştır.

Nâbî'nin Münşeât'ı, iki yüz kırk iki (242) mektuptan/nesir yazıdan oluşmaktadır. Bu yazılar, çok geniş bir hedef kitlesine gönderilmiştir. Nâbî'nin Münşeât'ında yer alan metinler, mektup özelliklerinin yanında edebî metin/düz yazı özelliği de taşımaktadır. Bu mektuplardan bazıları sultanlara, sadrazamlara, vezirlere, valilere gönderilmiştir. Bunun yanı sıra Nâbî'nin âvâmdan tanıdıklarına da göndermiş olduğu mektuplar vardır. Bu mektupların bir kısmı ise Nâbî'nin kendisine gelen mektuplara cevap niteliği taşımaktadır.

Münşeât'ın yüz elli beş (155) nüshası tespit edilmiş, yapılan ön değerlendirmeye göre bu nüshalardan elli dört (54) tanesi gözden geçirilmiştir. Nüshaların büyük bir kısmı Türkiye'nin farklı illerindeki kütüphanelerde kayıtlıdır. Türkiye dışında Amerika, Almanya, İngiltere, Fransa, Suudi Arabistan, Mısır, İran gibi birçok ülkede çeşitli kütüphanelerde Münşeât nüshaları yer almaktadır. Doktora tezi hazırlanırken gözden geçirilen bu nüshalardan ağırlıklı olarak altı tanesinden faydalanılmıştır (Oktay, 2014: vi).

Mektupların dil ve üslûp özellikleri, kendisine mektubun gönderildiği kişinin konumuna, makamına, eğitim durumuna, dinine, mezhebine, ait olduğu sosyal sınıfa göre değişmektedir. Nâbî'nin Dîvân'ında kullandığı sade olmayan dil, Münşeât'ta daha da ağır bir hale gelmiştir. Nesrin de doğasına uygun olarak Münşeât'ta terkiplerde bulunan kelime sayısının daha da arttığı, Arapça, Farsça kelime ve terkiplere daha fazla yer verildiği görülmüştür.

Nâbî'nin Münşeât'ında Şehirler ve Memleketler

Bir türün ürünü olarak münşeâtlarda oldukça fazla şehir ve yerleşim yerinden bahsedilmiştir. Bunun temel sebepleri arasında şâirlerin ya da nâsirlerin mekân/şehirle ilgili devletin üst yöneticilerinden bir beklenti/istek içinde olmaları, mektubun tür olarak mekân ile çok yakın bir ilişki içinde olmaya uygun olması, dönem açısından en işlevsel iletişim aracı olması gibi sebepler zikredilebilir.

Eski Türk edebiyatında yaklaşık 220 tane tespit edilmiş münşeât mecmuası vardır (Oktay, 2014: 22). Bu eserlerin hepsinden buraya örnekler almak tabii ki, bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Bu yüzden edebiyat tarihinde inşâ konusunda âdeta çığır açıcı nitelikleriyle dikkat çeken Gelibolulu Mustafa Âlî, Nergisî ve Koca Râgıp Paşa'ya konuyla ilgili çerçevesinde kısaca örnekler bazında yer verilecektir:

Gelibolulu Mustafa Âlî, *Menşe'ül-inşâ*'sında yer alan ve paşalardan birine gönderdiği mektupta Halep, Mısır ve Bağdat şehirlerini tayiniyle ilgili olarak zikretmektedir. Ancak Âlî, atmasının Bağdat'a yapılmasından memnun değildir (Haksever, 2009: 28). Öte tarftan Mısır, Bolulu Mustafa Efendi için bir sürgün yeridir. Öyle ki, buna rağmen kazasker bu zata mektup göndererek duasını almak istemiştir (Haksever, 2009: 30).

Nâbî'den sonra münşeât sahasında kalem oynatan Koca Râgıp Paşa, bir defter-hâne kâtibinin oğlu olarak meslek hayatının ilk yıllarından itibaren mektupçuluk, defter eminliği, defterdarlık gibi görevleri ifa etmiştir (Gibb, 1999: 332). Paşa, İran Afşar şahının nedimi Mîrzâ Zeki'ye gönderdiği cevabî mektupta muhatabını çeşitli sebeplerden ötürü aşağılamayı ihmal etmemiştir (Haksever, 2009: 30). Nâbî, Safevîler ile alâkalı kavramları kullanmaktan imtina ederken Koca Râgıp Paşa'nın onlardan birini muhtap alıp hakaret ya da alay içerikli ifadeler kullanması, Paşa'nın ilgili coğrafyaya olan yaklaşımıyla ve o dönemde Osmanlının devlet politikasıyla ilgili ipuçlarını da vermektedir.

Yapmış olduğu meslekler, yaşamış olduğu yerler açısından düşünüldüğünde Koca Râgıp Paşa'nın Münşeât'ında en başta İstanbul olmak üzere Erivan, Hemedan, Bağdad, Mısır gibi büyük ve önemli yerleşim merkezlerinden bahsetmesi normal karşılanmalıdır. Genellikle bu yerleşim yerleri, mektuplarda devletin rutin bürokratik iş ve işlemleri, bazı talepler, sosyal sıkıntılar, çözüm bekleyen problemler, yeni görev ve görevlendirme talepleri çerçevesinde geçmektedir.

Mektup türü için antolojik bir çalışmaya imza atan Nergisî, Münşeât'ından anlaşıldığına göre toprağına yüz sürmek, terfi etmek, sıkıntılarını gidermek için İstanbul'a gelmiştir. İstanbul hatıra geldikçe hayat âdeta zehir olmaktadır. İstanbul esas varılması gereken yerdir. Ayrıca İstanbul'da iş yapacak adam bulmak zordur. Böyle durumlarda Nergisî'nin yazdığı referans nitelikli mektupları vardır. Dîvâne Ali'ye yazdığı mektup, bu anlamda iyi bir hezl-âmiz mektup örneğidir. Gabela, Çaniçe, Mostar kadılıklarını elde etmek, Rumeli kazaskerini bir işin halli için harekete geçirmek, kadılık yaptığı Selanik'i yaptığı hizmetlerden dolayı anmak amacıyla mektuplar yazılmıştır. Ayrıca Nergisî'nin Münşeât'ında Arnavud

Belgrad'ı, Elbasan, Avlonya, Filorina, Banaluka gibi yerleşim yerleri de çeşitli vesilerle geçmektedir (Çaldak, 2004: 54-63). Nâbî'nin hazırlayıcısı bir dönemin nâsiri olan Nergisi'nin *Münşeât*'ında geçen şehirlerin/kentlerin genellikle bir ihtiyacın, sosyal bir gereksinimin giderilmesi çerçevesinde geçtiği tespit edilmiştir.

Nâbî'nin *Münşeât*'ında geçen şehir-mekân-coğrafya isimlerinden hareketle Nâbî'nin dünyasının coğrafi olarak Anadolu, Balkanlar, Arap yarımadası, Ortadoğu ve Akdeniz'le sınırlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Nâbî'nin dünyayı okuması, yaklaşık olarak dünyanın yüzde on beş ya da yirmisini kapsayan bir coğrafya üzerinden gerçekleşmektedir. 17. yüzyıl yerleşim, kültür ve medeniyet merkezleri düşünülürse aslında bunun pek de azımsanmayacak bir coğrafya olduğu söylenebilir.

Nâbî'nin şaşırtıcı olarak *Münşeât*'ta hiç değinmediği yerler arasında bugünkü İran topraklarının olması, dönemsel siyasal etkenlere, Osmanlı-Safevî ilişkilerine bağlanabilir. Ayrıca büyük bir medeniyet merkezi olan Çin'den hiç bahsedilmemesi, bu ülkenin kendisine biçmiş olduğu geleneksel konumlandırmayla ya da Nâbî'nin bu coğrafyaya olan ilgisinin azlığıyla açıklanabilir. Ayrıca Nâbî'nin coğrafya ile olan ilişkisini *Münşeât*'taki metinlerin muhataplarıyla beraber düşünmek gerekir. Metinlere muhatap olan şahıslar, aslında doğal olarak mektup içinde hangi köyün, kentin, memleketin zikredileceğini de şekillendirmektedir.

Şehir-yer isimlerinin öncesi ya da sonrasında ağırlıklı olarak dönemin yöneticilerinin isimlerinin yer alması, aslında şâir/nâsir için birey-yönetici-şehir-şâir ilişkisini ortaya koymaktadır. Öte taraftan şehri/kenti değerli kılan temel şey zikredilen muhatapların kişilik özellikleriyle yakından ilişkilidir. Bu durum mekânın şerefi, orada oturan iledir anlamındaki "*Şerefü'l-mekân bi'l-mekân*" sözünde tam mânâsını bulmaktadır (Kalkışım, 2009: 376).

Münşeât'a göre kentlerin-yerlerin kendilerine göre hususî özellikleri vardır. Mina, Hicaz, Haremeyn, Kudüs, Ruhâ gibi bazı yerler kutsaldır. Bundan farklı olarak Birecik iskelesiyle, Suruç toprakları gibi bazı yerler ise bireysel ihtiyaçların daha rahat giderilebilmesi için âdeta bir gelir kaynağı olarak düşünülmüştür.

Münşeât'ta vatan olarak geniş bir coğrafyadan, Osmanlı topraklarından bahsedilmez. Ruhâ adında bir şehir vardır ki, kutsallığının ötesinde farklı bir öneme sahiptir. Vatanın sadece Urfa olduğu düşünülürse şâirin toprakla ilgili aidiyet bağı kendisini geniş bir iklime değil, şimdiye göre aslında daha küçük olan bir şehre ya da yere bağladığı anlaşılmaktadır. Ruhâ, vatanıdır, doğum

yeridir, Nâbî'nin dünyaya gözlerini açtığı yerdir. Ancak aynı zamanda bazı sebeplerden dolayı Nâbî'nin terk etmek zorunda kaldığı bir şehirdir. “Vatan” kavramı, bu dönemde “doğum yeri” anlamında kullanılmıştır. Burada Temo'nun hazırladığı *Türk Şiirinde Taşra* adlı çalışmasında Fahri Fındıkoğlu'ndan alıntılıdığı “*Namık Kemal'e kadar vatan kelimesi sadece içinde doğulan kasaba idi...* (2011: 28)” ifadesini önemsemek gerekir.

Nâbî'nin hayatında Halep'in bambaşka bir öneme haizdir. Halep meskendir, oturulan yerdir, her ne kadar Halep'e yerleştiğinin evvel zamanlarında “*Felek düşürdü bizi bir ğarīb illere kim / Ne bir zebānımız añlar ne tercemān bulunur* (Oktay, 2014: 438)” diyerek feleğin kendisini bu garip illere düşürdüğünü, burada ne kendi dilini anlayan birinin ne de bir tercümanın bulunduğunu belirtip sitemde bulursa da bir zaman sonra Halep onun için iyi bir mesken oluvermiştir. Nâbî'nin hayatı incelendiğinde aslında onun Halep'te konuşulan dili anlamayacak kadar Arapça bilmediği sonucuna varmak uzak bir ihtimaldir. Ancak bu beyitten yeni gurbete çıkmış bir insanın hâlet-i ruhiyyesini çıkarmak gerekir. Öte taraftan Nâbî'nin hayatının odak noktası, kendisinin de uzun yıllar içinde yaşamış olduğu Halep'tir. Onun dünyası, Halep'in merkez olarak seçildiği bir dünyadır.

2. Geniş Memleketler, Anadolu Dışındaki Bazı Önemli Şehirler ve Yerler

Bağdat

Halep'teki ticarî hayat bağlamında Bağdat ile ilgili olarak “...*egerçi altı biñ ğurūş olup lâkin Bağdād u Hicāz taraflarından vürüdü mu'tād olan kahve münkaṭı' olmağla...* (Oktay, 2014: 309)” ifadeleri, bahsedilir. Buna göre birkaç seneden beri Bağdat ve Hicaz taraflarından gelen kahve kesilmiştir. Devamında Halepte'ki piyasaya binaen altı bin kuruş olması beklenirken bunun ele geçmediği, üreticilerin de bunu beş bin kuruşa verdiği, dört beş seneden beri Halep ahalisinin bu beş bin kuruşu da alamadıklarına değinilmiştir. Bu yüzden bir miktar zarar ettiklerini, her muhassılın bu problemi dile getirmediğini, geçmiş yılda Muhassıl Abdurrahman adında hilekâr ve düzenbaz birinin, Nâbî'nin şahsına fazladan 1100 kuruş borç çıkardığını, bunun da bu yaşlı çağında kendisini dayanılması zor bir durumda bıraktığını dile getirerek İbrahim Paşa'ya durumu şikâyet etmiştir.

“...*Zirā, el-ḥamdu li 'llāhi Te'ālā, Mısr u Bağdād u Erzurūm u Şām'dan vüzerā-yı 'ālī-şān bile bu dā'ileri ṭarafından mekātīb-i 'ināyet ü iltifāt kaṭ'ın tecvīz itdükleri yoğdur ...* (Oktay, 2014: 510)” ifadeleri ve devamında

Diyarbakır'daki Muid Ahmed Efendi'ye gönderilen mektupta, kendisine mektup yollanmamasının sebebinin uzaklık olamayacağını, aksine Mısır, Bağdat, Erzurum, Şâm gibi merkezlerden kendisine şanı yüce vezirlerden mektup geldiğini ve kendisinin Muid Ahmed Efendi'den mektup alamaması durumundan rahatsız olduğunu belirtmiştir.

“...bir zemân Bağdād ve Başra rûz-nâmelerinde ... (Oktay, 2014: 645)” ifadelerinden Bağdat ve Basra yevmiye defterlerinde Kastamonu mütesellimi Halil Ağa'nın isminin geçtiğinden bahsedilmiştir.

Halep

“... ahālî-i Haleb'den ba'z-ı gūşe-i dāmân-ı ikbālînüze vâşıl-ı rû-mâl ... (Oktay, 2014: 232)” ifadeleri, Halep ahalisinden, sultanın ikbal eteğinin köşesini öpmeye vasıl olanların mutlu olacaklarına işaret etmiştir. Buradan mutluluk ve saadetinin adresi olarak halkın yöneticilerin yanında bulunmak gerektiği anlaşılabilir.

Vezir'in teşrifine işaret edilen “...bu tarafâ teşrîf itdükleri eyyâmdan berü Haleb, reşk-i gülşen-i bihişt olup ... (Oktay, 2014: 249)” ifadesinde Halep cennet bahçesine benzetilmiştir.

Kevâkibî-zâde Veliyüddin Efendi, “...Haleb Monlası Kevâkibî-zâde Veliyü'd-dîn Efendi ... (Oktay, 2014: 285)” ifadesinde işaret edildiği gibi Halep mollasıdır.

“...Vâlî-i Haleb Olan Müşîr-i Bî-hemâl İbrâhîm Pâşâ'ya ... (Oktay, 2014: 288)” ifadesiyle işaret edilen İbrahim Paşa, bu dönemde Halep valisidir. Nâbî, ona bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Burada ayrıca Halep ile ilgili bazı tespitlere yer verilmiştir. Önlemlerin bu tespitlere göre alınması ve bazı hususlara dikkat edilmesi belirtilmiş, Halep'te on beş, yirmi yıldan beri devam eden bazı katliamların gelen valilerin acziyetleri dolayısıyla önlenemediği ve bu zaman içerisinde bazı hırsızlıkların da cereyan ettiği üzerinde durulmuştur. Ancak bu suçların dönemin valisi İbrahim Paşa tarafından önlenildiğine değinilmiş, bu hususun da Halep halkı tarafından memnuniyetle karşılandığına işaret edilmiştir (Oktay, 2014: 289-290).

“...Yüsuf Pâşâ Hazretleri, pederînüze ‘Arab seferi-çün Haleb’e geldüklerinde... (Oktay, 2014: 306)” ifadeleri, tarihsel bir olaya tanıklık ederek Arap Seferi için Halep'in uğranılan kentlerden biri olduğuna işaret edilmiştir.

Halep ahalisinin gelirlerinin düştüğü, Abdurrahman adlı muhassılın hile ve düzenbazlıklar yaptığı, buna ek olarak kıymetli Vali İbrahim Paşa'nın da çeşitli zamlar yaptığına işaret edilmiştir (Oktay, 2014: 306-309).

Halep; Mısır, Şâm eyaletleri gibi gönlü ferahlandıran bir şehirdir. Bunun yanında Halep, Erzurum şehrinin haset ettiği kentlerden biridir. “...ve bu beşâret ü şevketle *hıttâ-i dil-güşâ-yı Erzurûm, hâsed-kerde-i eyâlet-i Mısr u Şâm u Haleb olsa ba'îd midür?* ... (Oktay, 2014: 438)”

Halep'te şeriat seccadesi mevcuttur ve bu seccadede oturan Emrullah Efendi, Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. “...*Hıttâ-i Haleb'de muķîm-i seccâde-i şerî'at olan Emru 'llâh Efendi nâ-murâd bi-emri 'llâhi Te'âlâ, 'âzîm-i maḥkeme-i kübrâ-i uḥrâ olmuşlardır...* (Oktay, 2014: 422)”

Nâbî'nin hediye olarak sevdiklerine Halep incisi göndermektedir: “...yüz 'aded Haleb lülesi irsâl olunmağla ümîddür ki,... (Oktay, 2014: 427)”. Bundan başka “... *Benüm iki gözüm, bir şey' degül, ammâ Haleb kârbânıyla cenâb-ı sa'âdete yüz 'aded lü'le ve rümmân-ı Ruhâvî teberrüken ve şifâ' ve bir miḳdâr bulğûr-ı Ruhâvî emîr oğlı El-ḥâc Muştafâ ile irsâle cesâret olındı...* (Oktay, 2014: 569)” ifadeleri, Nâbî'nin devrin Şâm muhafızı Râmî Efendi'ye kendisine verilen hediyelere karşılık olarak yüz adet Halep incisi ve Urfa narının yanında bir miktar da Urfa bulguru gönderdiğine işaret etmektedir.

“...*Harekât-ı seferiyyeye tâb u tüvânımız meḥkûd olmağla belde-i Haleb'de güşe-i güzîn-i ḳanâ'at oldıḳ ...* (Oktay, 2014: 438)” ifadesinde olduğu gibi Halep bazen bir dinlenme kenti olarak metinde geçmektedir.

Nâbî, muhtemelen daha önce Halep'te kendisine geçimini sağlaması için verilmiş olan araziden dolayı Defterdar İsmail Efendi'ye teşekkür etmektedir. “...*Haleb'de vâḳi' meḳîl-i ḥıttâ muḳâḳâ'ası-nâm bir güş-pâre ile mürğ-i dil-i gürisnemüzi...* (Oktay, 2014: 462)”

Nâbî'ye Defterdar Râmî Efendi tarafından verilmiş olan kürk, “...*böyle genc-i ḥamûlde zuhûrı, cümle ahâlî-i Haleb'i ser-mest-i ḥayret ...* (Oktay, 2014: 492)” ifadelerine bakılırsa Halep ahalisini hayretler içerisinde bırakmıştır.

Nâbî, ramazan ayında bazı gecelerde Halep'te, birtakım yönetici ve söz erleriyle bir araya gelip sohbetler yapmaktadır (Oktay, 2014: 511). Halep'e ilk vardığında Kapıcıbaşı Osman Ağa'nın kendisine bir beygir hediye ettiğinden bahsetmektedir (Oktay, 2014: 515).

Halep'e bazı şehirlerden ticaret kervanları gelmektedir. Bu şehirlerden biri de Erzurum'dur. "...*ḥālā Erzurūm'dan Haleb'e müteveccih olan ḥarīr kārbānınuñ arasında ...* (Oktay, 2014: 542)" ifadelerinden Erzurum'dan Haleb'e giden kervanların ipek taşıdığına işaret edilmektedir.

"...*muḥāfiz-ı ḥıṭṭa-i Halebü 'ş-şehbā, vezīr-i şāf-zamīr, sa'ādetlü Yūsuf Pāşā Ḥazretleri du'ācīnıuzuñ ḥak-'izzete birkaç re's esb-i hoş beygir ...* (Oktay, 2014: 546)" ifadelerinden Halep muhafızından istenen hediyeler arasında beygir olduğu da anlaşılmaktadır.

"... *Lākin, vaṭanumuz Ruhā ve meskenümüz Haleb olup bu diyāruñ gerek rāhatında ve gerek miḥnetinde ḥişsemüz olmağla ...* (Oktay, 2014: 562)" ifadeleriyle Nâbî, vatani olan Ruhâ'dan kaldığını, şimdilik Halep'te ikamet ettiğini, Halep'in imarında, inşasında, yönetiminde, rahatında ve huzurunda kendisinin de payının olduğunu belirtmiştir.

"... *cānib-i şerīfe īşālī mu'ayyen on kīse Haleb'de poliçe için Şām tüccārından tātār ile irsāldē bu pederinüzüñ ma'rifetin zamm itmışlerdür ...* (Oktay, 2014: 568)" ifadeleri, Şâm muhafızı olan Râmî Efendi'nin Şâm'dan Halep'e gelen tüccarlar vasıtasıyla Nâbî'ye on kese ilettiğini belirtmektedir. Bu da Halep'e gelen ticaret kervanlarından birinin de Şâm ticaret kervanı olduğunu göstermektedir.

"... *Anṭākiyye'de zuhūr iden āşüb u fitnenüñ def' ü ref'ine Haleb Vālīsī efendimüz İbrāhīm Pāşā Ḥazretleri ...* (Oktay, 2014: 687)" ifadeleri, Antakya'da ortaya çıkan fitnenin bertaraf edilmesi için Halep Valisi İbrahim Paşa'nın yetkilendirildiğine işaret etmektedir. Bu görev ifa edilip İbrahim Paşa geri döndüğünde "... *hem kendüler ve hem ahālī-i Haleb, sa'ādetlü efendime şādān u ḥandān olmaları ...* (Oktay, 2014: 688)" ifadeleriyle Halep halkının bu durumdan memnun kaldığı ve sevindiği anlaşılmaktadır.

"... *iken terciemān-ı maḥkeme-i Haleb bendeleriyle fristāde ...* (Oktay, 2014: 690)" ifadeleri, Halep mahkemelerinde tercümanlar bulunduğu delalet etmektedir.

"...*bir mekrūh Haleb şerīdi ile mi kesb-i iştihār ideceğiz?...* (Oktay, 2014: 607)" ifadeleri Halep şeridinin de meşhur olduğunu göstermektedir. Devamında "... *Bir nā-çiz Haleb şerīdinden ḥāşıl olacak şöret bize lāzım degüldür ...* (Oktay, 2014: 608)" ifadeleriyle Halep şeridinin pek de muteber olmadığı, günümüzdeki "Çin malı" ürünlere eş değer bir içeriğinin olabileceği akla gelmektedir. Ancak bunun farklı tahlilleri de yapılabilir.

“...*Vaṭanımız istirâhata çesbân olmamağla zârūrî Haleb'e muhâceret sünnet-i İbrâhîm 'aleyhi 's-selâm mütâba'at olındı ...* (Oktay, 2014: 620)” ifadelerinden Nâbî'nin vatani olan Ruhâ'nın bu dönemde dinlenmeye ve yaşamaya uygun olmadığı, bu yüzden Hz. İbrahim (a.s.)'a tabi olunarak onun gibi kendisinin de zorunlu olarak Halep'e hicret ettiğinden bahsetmektedir. Burada “muhâceret” kavramını kullanması, aslında Nâbî'nin vatani olan Ruhâ'yı da ne derece sevdiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bu ifade ile Hz. Peygamber'in çok sevdiği Mekke'yi terk edip Medine'ye hicret etmesine telmihte bulunulmuştur.

“...*Haleb dağı bender-i 'azîm olmağla kâfile-i şurreden evfer senede niçe kârbânlar vâkî' olur ...* (Oktay, 2014: 438)” sözleri, Halep'in büyük bir ticaret kenti olduğunu, birçok kervanın her sene oraya geldiğini belirtirken “...*'ala'l-ḥuşûş, Haleb gibi eşher-i büldân-ı 'âlem bir ḥıṭṭa-i Haleb-i dil-ârâ temâşâsından ...* (Oktay, 2014: 438)” ifadesinde ise Halep'in âlemdeki şehirlerin en meşhurlarından biri olduğu ve bununla beraber gönül çelen bir şehir olduğu belirtilmektedir.

Bir mizah metninde “...*Mâ-ḥaşal, cenâbîñuzuñ vücûdıyla gülşen görinen Haleb, şimdi numûne-i düzaḥ görünür...* (Oktay, 2014: 655)” ifadelerinden Halep'in önceden gül bahçesi gibi görünürken şimdi cehennem gibi görüldüğü belirtilmektedir.

Nâbî, Halep'teki görevinden azledildikten sonra Tevkîf Süleyman Paşa'ya gönderdiği mektupta geçen bir manzumede Rûm'a gitmek istediğini;

Murğ-ı dil uçdı zabıına tedbîr kalmadı

Şehr-i Haleb'de müddet-i te'ḥîr kalmadı

Naql itdi Rûm'a kısmetümi dâye-i kader

Şehbâ'da şimdi nûş idecek şîr kalmadı (Oktay, 2014: 494)

mısralarıyla ifade ederek gönül kuşunun uçtuğunu, artık onu zapt etmek için önlem kalmadığını, Halep şehrinde duracak zamanı olmadığını, kaderin kendisini Rûm'a naklettiğini, dolayısıyla bu şehirde rızkının kalmadığını belirtmiştir.

Şâm

Şâm, Erzurum şehrinin haset ettiği kentlerdendir. “...*ve bu beşâret ü şevketle ḥıṭṭa-i dil-güşâ-yı Erzurûm, ḥased-kerde-i eyâlet-i Mısr u Şâm u Haleb olsa ba'îd midür? ...* (Oktay, 2014: 383)”

“...‘*Ārif Efendi Şâm-ı şerîf kâdısı olduğda ...* (Oktay, 2014: 409)” ifadesinde Şâm kadılarından birinin de Ahmet Efendi olduğu anlaşılmaktadır.

“...*Mekârim-i zâtîlerinden ba‘de ‘l-yevm, belde-i Şehbâ ve hıttâ-i Şâm beyninde mütevârid olan kârbânlar, kavâfil-i şubh u şâm gibi varağ-ı mihreden hâlî olmamak çeşm-dâşt-ı müştâkânemüzdür...* (Oktay, 2014: 411)” ifadesinde Halep ve Şâm arasında gelip giden kervanların sabah ve akşam kafileleri gibi güneş sayfasından eksik olmamasını talep etmektedir.

“...*Hâlâ nemîka-i resân-ı du‘â, Çûkadâr Ahmed Ağâ kuluñuz bu tarafâ geldükde muqaddemâ Şâm-ı şerîfde mu‘arefe-i sâbîkamuz hasebiyle ziyâret-hâne-i pederîden fâriğ olmayup hüsn-i ihlâşlarından memnûn olmuştuzdur...* (Oktay, 2014: 419)” sözünde Nâbî, muhatabı Râmî Efendi’ye olan mektubunda Çuhadar Ahmet Ağâ ile Şâm’da tanıştığını, bu tanışıklık yüzünden her geldiğinde de ağanın kendisini ziyaret ettiğini, onun güzel bir ihlâsa sahip olduğunu belirtmektedir.

“...*Bu pederîñüze Şâm u Haleb’de olan ‘alâka-i ihtîşâşî hod verâ-yı tahrîrdür...* (Oktay, 2014: 421)” Nâbî, Çeşmi-zâde Abdulhalim için Râmî Efendi’ye bir mektup yazmış ve mektubunda onun iyi özelliklerinden bahsederken onun kendisine olan özel alakasının yazının da ötesinde olduğunu belirtmiştir.

“...*Semere-i himmet-i haseneñüz olan Şâm-ı şerîfe vâsıl olduğdan soñra muhât-ı zihn-i vağârları ola ki, hâlen temâmî-i dü ‘âlemde gûşe-i kanâ‘at ve kem-nâmîden gayrı me‘men-i âsâyiş yok imiş. Sinîn-i mâziyyede bir def‘a dahı cenâb-ı kerîmden Şâm defterdarlığı h‘âst-kâr olduğumuzda taraf-ı şerîfîñüzden “Eger ol tarafuñ ihtilâl-i ahvâlî, ma‘lûmñuz olsa taleb-kâr olmazdñuz.” buyurduñuz mahz-ı kerâmet imiş. Ammâ bundan soñra çâre yok...* (Oktay, 2014: 489)”

Nâbî, Râmî Efendi’den Şâm defterdarlığını istemiş, paşa da cevaben “O tarafın alt üst olmuş hallerini bilseydiniz, bunu talep etmezsiniz, diye cevap vermiştir. Nâbî sonradan bu sözlere hak verecek, Râmî Efendi’nin âdetâ keramet gösterdiğini söyleyecektir. Ancak, bu sıralarda Nâbî’nin maddî durumunun hiç de iyi olmadığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden kendisine bir gelir kapısı gerekmektedir. Bu görevi talep etmekten başka çaresi yoktur.” Nihayet Nâbî Efendi Şâm defterdarı olmuş, böylece meramına kavuşmuştur.

Nâbî, Münşeât'ın bir yerinde muhatabına Diyarbakır'dan kendisine mektup göndermediği için sitem etmektedir. Oysaki Şâm, Mısır, Erzurum ve Bağdat gibi yerlerden bile daha uzak olmalarına rağmen mektuplar gelmektedir (Oktay, 2014: 510).

“...Benüm devletlü nūr-ı dīdem, efendüm, oğlum, muhāfiz-ı Şām Hazretleri tarafından cānib-i şerīfe İşāli mu‘ayyen on kīse Haleb’de poliçe için Şām tüccārından tātār ile irsâlde bu pederiñüzün ma‘rifetin zamm itmışlerdür... (Oktay, 2014: 568)”

Râmî Efendi'ye yazılan bir mektupta Şâm muhafızı tarafından kendisinin de marifetiyle ona gönderilmek üzere on kesenin tatar ile gönderileceği belirtilmiştir.

“...İbrāhīm Efendi Şām Kādıısı iken irsāl eylediği... (Oktay, 2014: 624)” Şâm kadılarından biri de İbrahim Efendi'dir ve Nâbî, ona bir mektup göndermiştir. “...Hıttā-i Şām’dan infişālünüz haberi... (Oktay, 2014: 624)” ifadesinden İbrahim Efendi'nin Şâm'dan ayrılacağı anlaşılmaktadır.

Şâm'da Dīvân Efendisi Ahmet Efendi'ye gönderilen mektupta vatani Şâm olan ve hazinede çalışan Derviş Ali Çelebi'den bahsedilmiştir (Oktay, 2014: 653-4).

Nâbî'nin bazı uygunsuz hareketlerinden dolayı kendisine kızdığı Halil Ağa; Şâm, Bağdat, Basra, Kastamonu'da çalışarak görevinde yükselmiştir (Oktay, 2014: 645-6).

“...Zāhiren, mütesellim-i vaqt İskender Paşa-zāde ile hem-zānū-yı mecālise ihtilāf oldukça Şām ve Kaştmonı'da güzārān iden lezā'iz-i evkāt-ı hukümet hātıra gelüp āh cān-gāh-ı bī-ihtiyār-ı dile künc-i āteşkede-i zamirüñde muhtefī olan dūd-ı hasreti, ehl-i meclise ilhāh itmeden hālī olmamağ gereksiz... (Oktay, 2014: 438)”

Bahsedilen kişi hükümetteyken Şâm ve Kastamonu'da güzel vakitler geçirmiştir. İskender Paşa-zāde'nin dönemindeki mütesellim ile meclislere katılmıştır. Şimdi o günler yād edilmekte ve bu durum da gönüllere ateş düşürmektedir.

“...Benüm cānum, çend-rūze hukümet-i hıttā-i Şām ile siyādetde şıhhat-i nesebiñüzi işbāt itmış oldıñuz? Zırā, sābıkan Şām'da telvīs-i mesned-i hukümet eyleyen Yezid'ün, cenābiñuzu kendi

maḳāmında müşāhede itdükçe āteş-i sūzān olmağla ma‘nen Āl-i Resūlūñ intikāmın almış oldıñuz... (Oktay, 2014: 651)”

Nâbî, muhatabının Şâm’da hükümetteyken ne ayarda biri olduğunu anlamıştır. Söz konusu kişiye “...şihhat-i nesebiñüzi işbât itmiş oldıñuz...(Oktay, 2014: 651)” diyerek hakaretini tamamlamış, muhatabın soyunun daha önce Şâm’da yönetimde olan Yezit’in soyundan geldiğini belirtmiştir. Bunu söylerken sözü güzel söyleyip âdeta iz bırakmadan muhatabın o makamda bulunarak Yezit’ten Āl-i Resülün intikamını aldığını belirtmiştir.

“...dağlı cenâbiñuzuñ ‘azmiyle şubḥ-ı Haleb-dîdemüz Şām olup derd-şinâsî-i ‘âlem zālâm olduğından üç def‘a hânemüzden çıkmağ vâki‘ oldı... (Oktay, 2014: 654)” ifadesinde Bâkî Paşa’nın Halep muhassıllığı görevinden azledilmesinden sonra Nâbî, üzüntülerini dile getirirken muhatabının gidişiyile Haleb’e benzeyen aydınlık gözlerinin Şâm gibi karanlık olduğunu dile getirmiştir. Burada kullanılmış olan “Şâm” kelimesi, îhâm sanatı için güzel bir örnek olarak verilebilir. Bu kelime bir taraftan Şâm şehri anlamında anlaşılabilceği gibi öte taraftan “karanlık, gece” anlamında da anlaşılabilir.

Kerkük

Silahtar İbrahim Paşa Halep valisidir. Paşanın yanında çalışırken Nâbî’nin hizmetine Enderûn ağalarından Mahmut Ağa adında bir siyah Arap verilir. Nâbî, bu kişinin nursuz çehresinden rahatsızdır. Şikâyet edildikçe paşa da lâtifeler söylemekte ve onu şâire musallat etmektedir. “... Haleb’den ma‘zûl olup Kerkük’e me‘mûr olduklarında ... (Oktay, 2014: 643)” ifadelerinden anlaşıldığına göre paşa, Halep’ten azledilerek Kerkük’e memur edilir. Paşa yolda ilerlerken Dîvân Efendisi Habeşi-zâde’nin yazısıyla lâtife yollu bir mektup gönderir. Nâbî gelen mektubu şerh eder. Latîfeyle karışık ağır bir cevap verir.

“Şîve-i dil-berân-ı Kerkük’den efzûn da‘vât-ı maḥabbet-nümûn ihdâsından şoñra ... (Oktay, 2014: 714)” ifadesi, Kerkük dilberlerinin şivesinin muhabbet dolu olduğuna işaret etmektedir.

Cehenneme atılan Kerkük toprağıdır. Kerkük’te bulunan Gurgur Baba denilen ateş saçan dağ, hata üstüne hata yapan sevgililerin kalem gibi dilini yanıcı/inleyici/acı çekici etsin. Amin. Kötü huylu Kürtlerin vatani olan Kerkük’ün melanet dolu, kusurlu yapılarından tasa, keder ve uyuşukluktan başka bir şey umulmamaktadır:

“...*Hâk-i cehennem-hîz-i Kerkük'e üstâd-ı dil-berân itmekden fazla haṭâ ber-haṭâ-yı iftirâ-yı şîve-i dil-berân iden yârânuñ Kerkük'de vâқи' Gurgur Baba didükleri küh-ı âteşnâk, zebân-ı ḳalemin sūzân eyleye! Âmin. Ğül-siriştân-ı bed-uslūbuñ Kerkük'e lafz-ı şîve-i bî-sezâ Ğur'ın yâdgâr 'acabâ hūbân-ı bâde beden-i İstânbūl'a ne ta' bîr alıḳomışdur...* (Oktay, 2014: 714)”

Bu ifadelerden Kerkük toprağının cehennemle ilişkilendirildiği, Gurgur Baba denilen ateş saçan dağın Kerkük'te olduğu ve gönül çelen sevgiliye hatayla iftira eden dostların kalemlerinin bu dağın ateşinde yanmaları için Nâbî'nin beddua ettiği anlaşılmaktadır. Hayalî/şeytanca yaratılışlı kötü üslûbun Kerkük'e, Gur'un uygunsuz şivesinin yâdigârı olduğu anlaşılmaktadır. Kerkük'le beraber İstanbul'un zikredilmesi, karşılaştırılan bu iki şehrin benzer özelliklerini ya da aralarındaki tezatları düşündürmeyi gerektirmektedir.

“...*Zahr-ı mektûbda olan mühr-i ğarîbu 'r-resm, 'acîbu 'l-hattuñ Kerkük Ğuristân'ında bulunan seng-i mezâr nakşından ve ...* (Oktay, 2014: 724)” ifadelerinden muhatabın mektubu arkasına vurduğu garip resimli ve acayip yazılı mührün Kerkük mezarlığındaki mezar taşları nakşına benzetildiği anlaşılmaktadır. Diğer bir ifade söz konusu olan bu mühür, “...*Seyr idenler kimi uyuz bâr-ğirlerüñ sağrısında olan dâğdur ve kimi Kerkük oduncularınıñ eşegi yâğrıdur ...* (Oktay, 2014: 724)” ifadesinde uyuz beygirlerin sağırsına veya Kerkük oduncularının eşeklerinin yağırsına benzetilir.

Mısır (Mısır)

“... *Olur mânend-i Yûsuf 'arîz-ı ḳavrâ-firîbinden / Zenân-ı Mısrveş bânū-yı ḳâver pençe-efgende...* (Oktay, 2014: 301)” beytinde Hz. Yûsuf zamanındaki Mısır kadınları hatırlatılmıştır.

“... *Ammâ in-şâ'-Allâh Te'âlâ, ba'de 'l-yevm, cānib-i Mısr u Yemen'den sefine-i ümidimiz māl-â-māl olup "Li-ecidü nefese 'r-raḳmāni min-ḳibeli 'l-Yemeni"* vürüdiyla dil-şâd olmağa ümid-vâruz ... (Oktay, 2014: 368)” ifadesi, Nâbî'nin Reisülküttap Râmî Efendi'ye gönderdiği bir mektubunda geçmektedir. Buna göre muhtemelen elindeki mukataa kendisinden alınmıştır. “*Allah'ın nefesini Yemen cihetinden buldum.*” hadîs-i şerîfini de delil getirerek ümit gemisinin Mısır ve Yemen tarafından dopdolu olarak geleceğini hayâl etmektedir. İfadenin sibakına bakıldığında buradan Nâbî'nin bir kahve mukataası ele geçirmek istediği anlaşılmaktadır.

“...Erzurūm, ḥased-kerde-i eyālet-i Mısr u Şām u Haleb olsa... (Oktay, 2014: 383)” ifadelerinden Erzurum’un haset etmesi gereken eyaletlerden biri de Mısır’dır.

Başka bir ifadede Mısır’ın; Erzurum, Şām ve Bağdat gibi uzak diyarlardan biri olduğuna temas edilmiştir.

“...Mısr’a teveccühiñüz eyyāmından berü hedıyye-i Mısrıyye tama‘ından taḥliye-i muḥzin taşavvur idemeyüp lâkin, Mısr’dan işāli qarīn-i ‘usret olmağla ve İstānbūl’a vuşūliñüzde be-her-ḥāl bir kārban ile irsāli muḥakkaḳ olmaḳ üzre tesliyet-baḥş-ı müteḥayyile olup Haleb Mollası efendinüñ teveccühi, istimā‘ olunduğda ḥod be-her-ḥāl, anlar ile irsāl olunacağı, cezm-kerde-i kuvvet-i tāmī‘ amuz iken nā-gāh şeker-i Mısrıyye’ye bedel, Şābit Efendi’nün eş‘arıyla iktifā buyurıldığı toğrısı bir tedbīrdür ki, hem anları ve hem bizi şīr-i ... Şābit Efendi Ḥazretlerinüñ āşarıyla muvāzeneye irtikā müyesser olduğu taḳdīrde birbirine muḳābil ‘add buyurılır ise yine hedıyye-i Mısrıyye’den zimmet bākī kalmış olur (Oktay, 2014: 691)”

Bu ifadelerde Sabit Efendi’yle ilgili bir latifeye yer verilmektedir. Râmî Mehmet Paşa Mısır’da Kahire muhafızdır ve oraya gittiğinden beri Nâbî’ye Mısır hediyelerinden henüz göndermemiştir. Çünkü Mısır’dan hediye göndermek zordur. Ancak İstanbul’a kavuşulduğunda her halükârda kervanla hediye göndermek mümkündür. Buradan Halep Mollasının muhtemelen Mısır’a teveccühünün duyulduğu anlaşılmaktadır. Hediyeler onunla gönderilebilir. Bu yüzden bununla ilgili olarak ona umut beslenmektedir. Fakat duyulmuştur ki, Mısır şekerine bedel Sabit Efendi’nin şiirleriyle yetinilmesi buyurulmuştur. Bu buyruk, muhatap olarak Nâbî’yi memnun etmiştir. Bununla birlikte birkaç sade gazel yüce meclise gönderilmiştir. Her ne kadar bu şiirler, Sabit Efendi’nin eserleriyle eş tutulabilirse de Mısır hediyelerinden kalan zimmet bākîdir. Yani şiirin yeri başka, hediyelerin yeri başkadır.

Râmî Paşa, Mısır valisi olarak görev yapmaktadır. Nil nehri ve İskenderiye denizi gibi coşkulu tatlı, temiz, pak davetler ve tatlı uzun ömürler dilenmektedir. Böyle bir zeminde yüce ve hüznünlü Yakup(a benzeyen şâir) methedilmektedir (Oktay, 2014: 619-20).

“...*Ṭā'ife-i Çingâne ayuları ve fellâh-ı Mısr timsâhları taşarruf itdüklerine şimdi i'timād eyledüm...* (Oktay, 2014: 722)” ifadesinde, Çingenelerin ayıları ve Mısır fellahlarının timsah satın aldıklarına işaret edilmiştir.

Kahire

“...*tūṭi-i şekeristân-ı belâgat, vezîr-i Aristü-fiṭnat Râmî Meḥemmed Pâşâ, muḥâfiz-i Kâhire iken irsâl eylediği mektûblarına cevâb...* (Oktay, 2014: 689)” ifadeleri Râmî Mehmet Paşa'nın Kahire (Mısır) muhafızı olduğunu göstermektedir.

Hicaz, Harem ve Mina

“...*lâkin Bağdâd u Hicâz taraflarından vürûdı mu'tâd olan kahve münkatı' olmağla ...* (Oktay, 2014: 309-10)” ifadelerinden anlaşıldığına göre kahvenin geldiği diyarlardan biri de Hicaz'dır, ancak buradan adet üzere sürekli gelen kahve artık kesilmiştir.

“...*ve çeşmi âhû-yı Harem'den...* (Oktay, 2014: 403)” ifadesinde Râmî Paşa methedilirken onun gözleri, Harem'de avlanması yasak olan ceylanın (Onay, 1993: 29) gözlerine teşbih edilmiştir.

“...*a'zâ-yı hoş-nümâsı, gūyâ cemî'-i ecnâs-ı maḥlûkâtunî münṭahabât-ı a'zâsından terkîb olunup cebhesi, gebeş-i Minâ'dan...* (Oktay, 2014: 403)” ifadesinde Râmî Paşa'nın güzel azaları sanki yaratıkların bütün cinslerinin seçkin azalarını andırmaktadır ki, bu bağlamda onun cephesi (görüntüsü), Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'i gördüğü rüya üzerine kurban etmeye götürürken Allah tarafından kendisine Mina'da gönderilen koça benzetilmiştir (Levend, 1984: 112).

Ken'ân

Nâbî, Halep muhafızı Râmî Mehmet Paşa'dan ayrılığını, Hz. Yûsuf kıssasına gönderme yaparak “...*zebân-güzâr-ı iltifât-ı selâm buyurıldığı 'aynî ile dîde-i pîr-i Ken'ân'a bûy-ı pîrâhen-i Yûsuf 'amelin icrâ ...* (Oktay, 2014: 247)” ifadeleriyle dile getirmektedir. Bu ifadeler, çok nazıkçe gömlek ya da pâyeye isteme ifadeleri olarak değerlendirilebileceği gibi söz konusu kişiler arasındaki muhabbetin belirtilmesi açısından da dikkate değerdir.

“...*H'ābī ez-bend rehānīde meh-i Ken'ān-rā'*... (Oktay, 2014: 263)” mısrasıyla ve “...*māh-ı münīr-engīz-i Ken'ānī-şifāt, teşhīr-i Zelīhā-yı mezāyāya der-kār*... (Oktay, 2014: 454)” ifadesiyle Hz. Yûsuf kıssasına telmih yapmıştır.

Eflak ve Boğdan

Eflak ve Boğdan, kapı kethüdalarının borç senetlerinin arkasındaki mühürle zikredilmiştir. “...*ve Eflāk ve Boğdān kapu kethüdālarınıñ deyn temessüklerinde olan mührinden*... (Oktay, 2014: 724)” ifadeleriyle yerilen muhatabın mektubunun arkasına vurulmuş olan mührün, Eflak ve Boğdan kapı kethüdalarının borç senetlerinde basılı olan mühürden farkı olmadığına işaret edilmiştir.

Kıbrıs, Mora, Sakız Adaları

Kıbrıs ve Mora adalarından bahsedilirken bu adaların herhangi bir fizikî özelliğine yer verilmemiştir. Kıbrıs, Râmî Paşa'nın Kıbrıs'tan azledilip Mısır valisi olmasıyla ilişkili olarak işlenmiştir (Oktay, 2014: 620-21).

“...*serdār-ı cünūd-ı manşüre-i fātiḥ-i cezīre-i Mora, sa'īd u şehīd-i merḥūm Silāhdār 'Alī Pāşā Efendi'müzüñ* ... (Oktay, 2014: 344)” ifadesinden Mora Adasının mübarek ve şehit Silahtar Ali Paşa tarafından fethedildiği anlaşılmaktadır.

“...*nümüne-i bihişt-i berīn olan sāḥa-i dil-nişīn-i Sakız'da gāh Ḥasan Pāşā bağçesinde ve serāyında ve gāh Mezamorta Serāyında ve gāh Mührdār Qal'ası ve gāh çeşme-i nev-peydā-yı muḥlişīde sāz u söz ü āsiyāb-ı keder-i sūz ile 'aḡd-i meclis-i üns ü ülfet ve tarḥ-ı encümen-i 'ayş ü 'işret itdüklerimiz*... (Oktay, 2014: 557)”

Öteki adalardan farklı olarak Sakız adası, bazı fizikî özellikleriyle anılmıştır. Yukarıdaki ifadede Sakız adasının cennet gibi bir yer olduğu, burada bazen Hasan Paşa bahçesinde ve sarayında bazen Mezamorta Sarayında bazen Mührdar Kalesinde bazen de yeni çeşmelerin başında sazlı-sözlü eğlenceler yapıldığı, içkiler içildiği anlaşılmaktadır. Bu değerlendirmeden hareketle, Sakız adasının da o dönem için küçük bir edebî muhit olarak değerlendirilebileceği unutulmamalıdır.

² *Ken'ān'ın ay (gibi parlak ve güzel olan) kölesi için limanlarda uykudadır.*

Rakka

“...muḥâfız-ı Raḳqa, sa‘âdetlü Yûsuf Pâşâ Ḥâzretleri, pederinüzle ‘Arab Seferi-çün Ḥaleb’e geldüklerinde ... (Oktay, 2014: 306)” Rakka Muhafızı Yûsuf Paşa, Arap Seferi için Halep’e gelmiştir.

“...Ḥâlâ muḥâfız-ı eyâlet; devletlü, sa‘âdetlü âşaf-ı kâr-dân, vezîr-i ‘âlî-şân Muştafâ Pâşâ Ḥâzretleri muḥlişinüzün bu evkât-ı teferruḳ-âmîzde, Raḳqa eyâletine ta‘yîn ve taḥşîş buyurıldığı maḥz-ı ḥikmet-i Rabbânî ve ilhâm-ı Îlâhî ile ‘ayn-ı işâbet-i vükelâ-yı salṭanat olduğına şübhe ḳalmadı... (Oktay, 2014: 560)”

Mustafa Paşa eyalet muhafızıdır. İş bitirici yüce bir kişidir. Rakka eyaletine atanmıştır. Bu durum, Allah’ın bir ilhamıdır ve buna şüphe kalmamıştır.

Gizemli Yerler: Şah-mârân Kalesi ve Kûh-ı Kâf

Münşeât’ta hayalî nitelikleriyle ön plana çıkan yerler arasında Şah-mârân Kalesi ve Kaf dağı zikredilmiştir. “...Şâh-mârân Ḳal‘asınıñ zindânından nişân viren aḡzınıñ ... (Oktay, 2014: 722)” ifadesinde muhatap tenkit edilirken muhatabın aḡzı, Şahmaran Kalesinin zindanına benzetilmiştir.

Kaf Dağı “...Kûh-ı Ḳâf’uñ ‘ifritlerinden... (Oktay, 2014: 721)” ifadesinde olduğu gibi şeytanlarıyla zikredilmektedir.

Münşeât’ta Anadolu Toprakları

Bu kısımda Nâbî’nin Anadolu şehirleriyle ilgili temel değerlendirmelerini göstermek amacıyla metin için önemli olan bazı şehirler ya da yerler bir veya birkaç örnekle açıklanmıştır.

Rum Diyarı (Rûm, Rûm-ili, Rûm ili)

“...Vaşşâf-ı zemân, ḥ‘âce-i cihân, Ḥassân-ı Rûm, Nâbî Efendi merḥûmuñ... (Oktay, 2014: 212)” Rum, Nâbî’nin diyarıdır. Nâbî, Rumîdir. Entelektüel olarak kıymetlidir ve bu özelliği ile Rum diyarına değer katmaktadır. Öyleyse Nâbî, belli coğrafyalara mal olmuş, ilgili coğrafyalarla âdeta özdeşleşmiş kişilerden biri olarak telakki edilmektedir.

“...bi’z-zarûre, Rûm-ili’nüñ rehvâr-ı hemvâre, mülâyim-refṭâr bâr-gîr-i mevzûn-kirdârına... (Oktay, 2014: 252)” ifadesinde Rumeli beygirlerinin huylarının güzel, yürüyüşlerinin hoş olduğunu belirtilmektedir.

“...Bu taraflarda Rûm-ili bār-gîrlerinüñ vüçüdi ‘adîm olmağla bu tarafâ teşrîfleri eyyâmından berü tefahhüş itdirüp birinüñ huşûline muzaffer olmadılar... (Oktay, 2014: 257)” ifadesinde Nâbî, kendi yöresinde Rumeli beygirlerinin soyunun tükendiğine işaret etmiştir.

“...Yoğ geldiği ‘âdeten zuhûra / İrsâl-i ‘ağ bilâd-ı Rûm’a... (Oktay, 2014: 280)” mısralarında Rum’a adet gereği hediye gönderildiği görülmemiştir.

“...Ey luğf-ı Hudâ dâ’ire-gerd-i haremün / V’ey hağğ-ı kemâl hâk-bûs-ı kalemün / Ey âsaf-ı bî-‘adîl âhîr Rûm / Çekdi bizi şevğ-i rüy-mâl-i kademün... (Oktay, 2014: 321)” Rum toprakları, şâiri şiir yazmaya zorlamaktadır.

“...Egerçi gûşe-güzîn-i kanâ‘at olmuş ıdık / Velâkin Rûm’da bâkî naşîbimiz var imiş ... (Oktay, 2014: 322)” beytinde, kanaat köşesinde oturuyor haldeyken Nâbî, Rum’da nasibinin olduğundan bahsetmektedir.

“...hâlen fermân-revâ-yı heft kişver, mâlik-i baħr u berr, melikü’l-mülûk-ı ‘âlem, şehriyâr-ı Rûm u ‘Arab u ‘Acem halledelâhu mülkehü hâzretlerinüñ... (Oktay, 2014: 385)” ifadesinde yedi iklimin hükmedicisi, denizin ve karanın maliki, âlemin meliklerinin meliki; Rum, Arap ve Acem’in hükümdarı olarak övülen bir sultandan bahsedilmektedir. “Rum, Arab ve Acem” kavramları, burada hem bir coğrafyaya hem de bu coğrafyada yaşayan halklara işaret etmektedir.

“...Bu dâ‘î-i kadîmleri, bir müddetden beri gûşe-güzîn-i ‘uzlet iken cânib-i Rûm’da olan baqıyye-i kısmetimüz iktizâsıyla... (Oktay, 2014: 478)” ifadesinde, bu eski duacının bir müddetten beri uzlet köşesinde oturuyorken Rum tarafında olan kısmetinin kalanını ele geçirmek düşüncesinde olduğu anlaşılmaktadır.

“...cerîde-i niyyet iken dâ’ire-i nüzhet-âbâd-ı Rûm’da meknûn olan baqıyye-i âb ve dâne-i incizâb-ı nân-ı girizâna zabt-ı tedbîr kalmadı... (Oktay, 2014: 494)” ifadesinde Rum, bir eğlence, şenlik dairesidir; Nâbî’nin orada içecek suyu ve yiyecek ekmeği kalmıştır.

“...Murğ-ı dil uçdı zabtına tedbîr kalmadı / Şehr-i Haleb’de müddet-i te’hîr kalmadı / Nağl itdi Rûm’a kısmetümi dâye-i kader / Şehbâ’da şimdi nüş idecek şîr kalmadı... (Oktay, 2014: 494)” manzumesinde şâir, Halep’ten artık gitmesi gerektiğini, kaderin kendisini Rum ülkesine naklettiğini dile

getirmiştir. Halep'te artık şâir için gerekli olan hususiyetler kalmamış, şâir bunlara ulaşabileceği yer olarak Rum diyarını göstermiştir.

“...*Sâbıkan, şadr-ârâ-yı Rûm olan sa'âdetlü, fazîletlü Halîl Efendi Hazretleri ile...* (Oktay, 2014: 509)” sözünden Halil Efendi'nin önceden Rum'da sadrazam olduğu anlaşılmaktadır.

“...*'illet-i mizâcımız evvelden ma'lûm-ı şabîb-i 'irfânunuuzdur ki, hevâ-yı seyr-i Rûm'a çendân sâz-kâr degüldür...* (Oktay, 2014: 532)” ifadesinde Nâbî, kendi mizacındaki hastalığın evvelden irfan sahibi bir doktor tarafından bilindiğini ve bu hastalığın da Rum'un havasının seyrine o kadar uygun olmadığını belirtmiştir.

İstanbul

İstanbul, bir yerde de “*İstânbül'ün tâze-bestelerinden bilür misûn?*” ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla İstanbul, yeni yapılmış besteleri ile zikir edilmektedir (Oktay, 2014: 527). Ayrıca “*Bu peder-i şenâver, hâk-i İstânbül'a dil-beste olduğumdan*” ifadesi ile Nâbî, kendisini muhatabın yaşlı bir duacıları olarak İstanbul'un toprağına “dil-beste/gönlü bağlanmış” olarak değerlendirmektedir (Oktay, 2014: 595). Ayrıca ileride de işlenecek olan “*Qadîmden Diyâr-bekr'e küçük İstânbül didüklerinüñ ma'nâsı dahı zemân-ı devletiñüzde zâhir oldı...* (Oktay, 2014: 651)” ifadesinde olduğu gibi belki de sıra dışı bir kent olmasından dolayı İstanbul başka şehirlerle kıyaslanmıştır.

Urfa (Ruhâ) ve Birecik

“...*maskat-ı re'si olan Ruhâ'dan gelen gündüm hediyyesini...* (Oktay, 2014: 343)” ifadesinin yer aldığı metin, Nâbî için en önemli şehirlerden biri olan Urfa'nın kendisinin doğum yeri ve vatanı olduğu, burada yetişen buğdayla yapılmış olan bulgurun şifalı olduğu ile ilgilidir. Çünkü bulgur, Hz. İbrahim ve Hz. Eyyüb'ün sularıyla kaynatılmıştır. Çeşitli yerlerde Urfa narıyla ve bulguruyla (Oktay, 2014: 343) zikredilmiştir. Başka bir yerde de Ruhâ, şâirin vatanıdır, ama saadet kalmadığı için Nâbî oradan çıkmıştır.

Birecik, buradaki iskelenin gelirinin Şeyh-zâde'ye verilmesi talebiyle metinde geçmektedir (Oktay, 2014: 528-29). Nâbî, burayı sadece yaşamın sürdürülebilmesi için bir gelir kapısı olarak zikretmiştir.

Erzurum

Nâbî'nin Erourým, Erzeni'r-rým, èArø-rým şeklinde isimlendirilen bu şehir ile ilgili değerlendirmeleri oldukça uzundur. Öyle ki, ayrı bir makale

konusu yapılabilecek kadar detaylıdır. Otuza yakın yerde Erzurum isminin geçmesi bunu kanıtlamaktadır. Bu şehirle ilgili en sıra dışı değerlendirme Erzurum'un; Mısır, Şâm, Halep'i kıskanması çok uzak bir ihtimal midir, şeklindeki değerlendirmedir (Oktay, 2014: 383). Bir şehir âdeta bir insana teşbih edilmiş, ona bir ruh, bir beden, bir can biçilmiştir. Öyleyse Nâbî'ye göre şehir de aynen canlı olan diğer varlıklar gibi tüm hayatî hasletlere sahiptir. Şehir, diğer canlılar gibi doğar, büyür ve ölür. Metnin devamında bahsedilen Erzurum şehrinin, kendi selefleri için dua ettiğine değinilmiş olması (Oktay, 2014: 384), Nâbî'ye yukarıda atfedilen “şehrin can taşıdığı” düşüncesini sağlamlaştırmaktadır.

Münşeât'ın bir gayrimüslime gönderilmiş olan tek mektubunun Erzurum'a bir Ermeni şâire gönderildiğini unutmamak gerekir (Oktay, 2014: 694). Bu durum o dönem açısından Erzurum şehrindeki inanış çeşitliliğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Uzak Kentler: Kastamonu, Konya, Trabzon

Halil Ağa adında Nâbî'yi oldukça kızdırmış olan bir mütesellime yazılmış olan mektupta “...*Kaştmonı fuķarâsinuñ eşk-i çeşminden efzûn ...* (Oktay, 2014: 645)” ifadesiyle Kastamonu fakirlerinden bahsedilmektedir. Denilebilir ki, Kastamonu'nun karakteristik özelliği, fakirlerinin çok olmasıdır.

Konya, Seccade-nişin Hz. Mevlana-zâde Büstan Efendi'ye gönderilmiş olan mektup vesilesiyle metinde geçmektedir (Oktay, 2014: 440).

“...*Trabizon gibi mesâfeden Fâ'ik Efendi birâderiñüz şimdiye dek üç def'a mektûbı gelüp de cenâbîñuzuñ birden ziyâde gelmedi...* (Oktay, 2014: 510)” Halep-Trabzon arasında mektup alış-verişi yapılabilmektedir. Trabzon, uzak kentler için örnek olarak verilmiştir. Burada görev yapan Faik Efendi, Nâbî'ye üç defa mektup göndermiştir.

3. Nâbî'nin Münşeât'ında Diyarbakır

Metinde “Diyâr-bekir, Âmid” isimleriyle geçmekte olan Diyarbakır, bu metnin asıl konusu olduğu için diğer şehirlerden daha detaylı bir şekilde işlenmiştir.

Râmî Efendi'ye yazılmış olan şefaât içerikli rica mektubunda öncelikle muhatabın merhamet ve iyilik sahibi olduğu dile getirilmiş, kendisine sürekli dua edildiği belirtilmiştir. Ardından Diyar-bekrî Çarcı-zâde Yûsuf Efendi'nin Râmî Efendi'ye intisap ettiği, onun hakikaten Râmî Efendi'ye bağlı biri olduğu, yücelikler ve iyi hasletlerle ve çeşitli marifetlerle dolu olduğu,

fazılların meşhurlarından ve âlimlerin yücelerinden daha edepli bir yapıda olduğu, onun akıl ve vakar sahibi biri olduğu vurgulanmış; anlatılan bu yüce karakterine nispetle oldukça basit ve cüz'î bir ekmeğe parçası (geçimlik için bir iş) gibi olan Diyarbakır'daki Fatih Mehmet Paşa vakfına atanmasının uygun olacağı dile getirilmiştir. Râmî Efendi'nin Halep'e uğradığında kendisini çok memnun edeceğini, söz konusu tevliyetin Yûsuf Efendi'ye verileceğini umduğunu, böylece kendisinin de utangaçlıktan kurtarılacağını belirtmiştir (Oktay, 2014: 424-25).

“...*Mu'îd Ahmed Efendi'ye Diyâr-bekr Kazâsına İbtîlâsına...* (Oktay, 2014: 509)” başlıklı Muid Ahmet Efendi'ye gönderilen bir mektupta Diyarbakır bir kaza olarak değerlendirilmektedir. Mektubun devamında Diyarbakır; Mısır, Bağdat, Erzurum ve Şâm gibi şehirlerle karşılaştırılmış ve onlara göre yakın bir kent olarak değerlendirilmiştir. Burada Nâbî'nin yakınlık-uzaklık kavramlarını yaşadığı şehir olan Halep'e göre değerlendirdiği unutulmamalıdır. “...*Diyâr-bekr'e 'âzim kâfileden...* (Oktay, 2014: 511)” ifadesiyle Diyarbakır'a giden kervanların olduğu ve devamında bu kervanlardan Nâbî'nin, muhataplarından gönderilen mektuplar beklediği anlaşılmaktadır.

“...*Bu dağı Diyâr-bekr Vâlîsine Birecikli Şeyh-zâde ricâsınadır...* (Oktay, 2014: 528)” sözlerinden Nâbî'nin, iltimas mes'elesiyle de yakından ilgilendiği görülmektedir ki, bir mektubunda Diyarbakır Valisi Yûsuf Paşa'dan, Birecikli Şeyh'in oğlu için Birecik İskelesi ve Suruç Mukataası talebinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, bugün sık sık karşılan “referans” kavramı çerçevesinde düşünülebilir. Buradan Diyarbakır vilayetinin coğrafi sınırlarının nereye kadar vardığı ile ilgili olarak bir fikre varmak mümkündür.

Nâbî, referans içerikli olan Râmî Efendi'ye gönderdiği bir başka mektubunda Diyarbakır coğrafyasının muhafızı Çelebi Yûsuf Paşa'nın divân efendiliği görevini bir zaman yürüten Mehmet Efendi'nin yolunun Halep'e düştüğüne değinmiştir. Mehmet Efendi, Nâbî ile burada görüşmüş, Nâbî de bu görüşmeye binaen iyi özelliklere sahip bu zatın kâtipler zümresinden olduğunu söyleyip uygun bir iş ile vazifelendirilmesinin uygun olacağını belirtmiştir (Oktay, 2014: 563).

Halil Ağa, eskiden Şâm'da hükümet görevlerinde bulunmuş ve Kastamonu mütesellimi olarak görev yapmış, daha öncesinde ise Bağdat ve Basra rûz-nâmelerinde çalışmıştır. Nâbî bazı uygunsuz hareketlerinden dolayı ona kızmış ve muhatabına hezl içerikli bir mektup yazmıştır (Oktay, 2014: 645).

“Hele esbāb-ı haşmetüñüzden bir yaldızlı legen, ibriķ emr-i muķarrerdür, degmede andan a‘lāsı yoķdur. O daķı1 yollarda halka göstermek için büstāna āmed-şūd iderek yaldızdan mu‘arrā olup Süveyķa(?) Hammāmı’nuñ taşlarına dönmişdi. Şafā bunda kun-zādenüñ tıynetinden dağdağa-i ma‘şiyet zā’il olur ise cenābuñuzdan daķı ġā’ ile-i iflās ber-ķaraf olur. Eyyām-ı ġināñuzuñ imtidādı, büstān faşlınuñ āķirine münteķī olur ise ġanīmetdür. Faşl-ı büstān maşārif için ķaķār-ı ķār-şümāruñuzu fūrūķt itdügüñüz, bu ķarafda şuyū‘ı devletüñüze olan ħüsn-i i‘tikādlarumuzu müteġayyir ve ħāķrumuzu müteķeddir itmişken bu ķarafda ba‘z-ı aķibbāñuz bize gelüp bu māddenüñ aşlı yoķdur, i‘timād itmeñüz (Oktay, 2014: 647-48).”

Halil Aġa’ya gönderilmiş olan hezl-āmiz mektupta, Halil Aġa’nın debdebesinin bazı göstergeleri olduġu, bunlardan birinin de yaldızlı ibrik olduġu, bu ibriġin gerçekten kıymetli olduġu, ancak halka gösterilmek için bostan yollarında götürölüp getirilmesinden dolayı bu ibriġin yaldızlarının epeyce döküldüġü, dolayısıyla Diyarbakır’daki Süveyka Hamamının aşınmış taşlarına benzediġi belirtilmiştir. Aġa, zengin ve müreffeh bir hayat yaşamaktadır. Sürekli baġ-bahçelerde eğlenceler düzenlemektedir. Öyle ki, bu bostan faslının masrafları için deve kervanını bile sattıġı duyulunca Nâbî, bu duruma üzüldüġünü, bunun aslının olmadığını bilmek istediġini hatırlatmaktadır.

“İşte nāmını şaķne-i ķariyye-i iflās iken ol ġüne ħırām-ı devletmendāne ve evzā‘-ı kibārāne göstermekdür. Ancak bu şive-i maġdümāne ve neşve-i maġrūrāne sen mülāħaza itdükçe yārān-ı Āmid’üñ ħāllerine hem-ķande ve hem-ķiryeye idecek yerler gelür. Hele anuñ aķvāli ķursun. Gelelüm yine cenābuñuzuñ aķvāline (Oktay, 2014: 650)”

Bu ifadelerle aslında Halil Aġa’nın namına ya da kişiliġine işaret edilmiş, iflas ederken bile onun mutlu ve kibar vaziyetler sergilediġi belirtilmiştir. Ancak bu çocukça şive ve gururlu neşeyi Halil Aġa yaptıkça Āmid’deki dostların bu durum karşısındaki halleri hem gülünecek ve hem de ağlanacak hallerdir. Onların ahvaline Nâbî şimdilik değinmek istememektedir. Durum öyle gösteriyor ki, Halil Aġa’nın maddî refah seviyesi düşmüştür. Haliyle bu durum zamanla kente de yansiyacaktır. Ancak bu durum karşısındaki tavırları yüzünden Nâbî, dönemin Diyarbakır’ında yönetime

entegre olmuş kişileri ya da Halil Ağa'ya yakın duran şahsiyetleri eleştirmektedir.

“...Mürâselât u mükâtebâtuñ vaşfi, gâlibâ te'sîs-i mebânî-i maḥabbet için olup beyân-ı devlet ü ḥaşmet için olmadığı zâhiren ma'lûmîñuz degüldür. Ammâ, gâlibâ, ḥavşala-i ḥazmîñuz taḥammül etmeyecek ba'z-ı müzaḥrefâta dest-res bulmaḡ gerek, sen ki, Diyâr-bekr ḥalkına izhâr ile kanâ'at itmeyüp âvâze-i devlet ü şervetüñ diyâr-ı Haleb'e daḡı ğulğule-endâz olmaḡ sevdâsına giriftâr olmuşsınız... (Oktay, 2014: 646)”

Buna göre muhatap Halil Ağa'dır. Halil Ağa ile yazışmanın özelliği, galiba muhabbeti ilerletmek içindir. Yoksa onun devlet ve debdebesinin, yüceliğinin beyanı için değildir. Ancak bu durumu, muhatapın açıkça bilmediği söylenmiştir. Öyle ki, muhatapın sindirim sisteminin, tahammül edilemeyecek bazı pisliklere tahammül edebileceği belirtilmiştir. Muhatap, Diyarbakır halkına yalandan gösteriş yaparak kanaatsizlik edip kendi devlet ve servetinin sınırlarını Halep diyarına velveleli bir şekilde ulaştırma derdine düşmüştür. “Diyâr-bekir halkı”, burada şöhret, devlet, debdebe, gösteriş gibi kavramlara “maruz kalmış” bir halk olarak geçmektedir. İfadeden bu halkın, gösterişten uzak, sade bir yaşam tarzını benimsediği çıkarılabilir.

“Mektûbîñuzda “Kimesneye ihtiyâcum kalmadı, ol tarafâ varsam da size bâr olmam.” me'âli telmîḡ olunmuş. Zâlim, bilürüm, bu maḡûle kelimât-ı mütefâḡirâneye çokdan ârzümend idüñ. Gâlibâ, evâ'ilde ḥaşret-keş olduğın ba'z-ı eşyâ-yı müflis-i ḡarîbe nâ'il olmuşa beñzersin ki, Diyâr-bekr yârânlarına her bâr söyleyerek taḡşîl-i meşḡ itmişsiñüz ki, âşârı bu tarafâ mün'akis oldı (Oktay, 2014: 647).”

Halil Ağa Halep'e geldiğinde kimseye yük olmayacağını içeren bir mektup yazmıştır. Nâbî, bu tür sözleri Halil Ağa'nın söyleyebilecek potansiyelinin olduğunu daha önceden bilmektedir. Sebep olarak da Halil Ağa'nın önceki zamanlarda da sahip olmak istediği birtakım eşyaya şimdi sahip olması gösterilmektedir. Ayrıca, sık sık Diyarbakır'daki dostlarına bu tür sözleri söylediği için bu söylenenler ta Halep'te mün'akis olmuştur.

“Bu tarafda istimâ' olunduğı üzere âsitânedede cenâbîñuzu bulmayan Ḳaşḡmonı fuḡarâsı, Diyâr-bekr'e tecemmü' itmeğın mütesellim-i dîvân-ḡânesi zuḡâm-ı şekâtdan şimdi âsitâneye müşâbih olduğı

menkûldür. Kadîmden Diyâr-bekr'e küçük İstânbûl didüklerinüñ ma'nâsı dahı zemân-ı devletiñüzde zâhir oldı. Ammâ, nef'i yine cenâbîñuza 'â'id olacağında iştibâh yoğdur. Zîrâ bûstânlarda şebân-geh-i girîzân olmañuz vehminden pâsbân-mişâl eţrâfiñuzı ihâta itmeleriyle devletiñüzde sâ'ir yârân bile vesîle-i h'âb-ı râhat oldukları menkûldür (Oktay, 2014: 651)."

Halep taraflarında duyulduğu kadarıyla başkentte Halil Ağa'yı bulamayan Kastamonu fakirleri, Diyarbakır'a toplanmıştır. Çünkü Halil Ağa Diyarbakır'dadır. Bu yüzden Diyarbakır'daki mütesellimlik makamı, izdiham yönünden başkente benzemektedir. Buna ek olarak "Eskiden Diyarbakır'a "küçük İstanbul" denmesinin mânâsı, Halil Ağa'nın Diyarbakır mütesellimliği zamanında ortaya çıktı." ifadesi, her ne kadar bir tenkit yazısında geçse de dikkate değerdir. Küçük İstanbul olan Diyarbakır'ın faydasının yine Halil Ağa'ya olacağına şüphe yoktur. Diyarbakır'ın bu metnin bağlamından hareketle İstanbul'a benzetilmesi, âsitânedeki izdiham dolayısıyladır. Halk âsitâneye, sorunlarının çözümü için gitmektedir. Daha da önemlisi "Üsûmonı fuûarAsı, Diyâr-bekr'e tecemmüe itmegin" ifadesi, aslında gelenlerin ağırlıklı olarak Kastamonu fukarası bağlamında fakir, fukara, garip, gureba, ayak takımından insanlar olduğuna işaret edilmiştir. Her ne kadar Kastamonu fakirlerinin Diyarbakır'a geldiklerine metin işaret etse de aslında Nâbî'nin şehirdeki fakirleri Diyarbakır'la imajı açısından özdeşleştirmedeği anlaşılmaktadır. Ona göre öyleyse Diyarbakır aslında fakirin olmadığı bir şehirdir. Halil Ağa'nın gelişiyse Diyarbakır'da fukaradan geçilmemektedir. Bu durum, Halil Ağa'nın bu kenti pek de iyi yönetmediğini akla getirmektedir. Öte tarftan bir Osmanlı idarecisinin peşinden fakir fukaranın başka bir diyara göç etmesi bir mizah olarak da değerlendirilebilir.

"Zîrâ bûstânlarda şebân-geh girîzân olmañuz vehminden (Oktay, 2014: 651)" ifadesi, Diyarbakır'da gece vakitlerinde de bostanlara insanların girip çıktığını göstermektedir. Bu çalışma için asıl önemli olan "Kadîmden Diyâr-bekr'e küçük İstânbûl didüklerinüñ ma'nâsı dahı zemân-ı devletiñüzde zâhir oldı (Oktay, 2014: 651)." ifadesinden Diyarbakır şehri açısından özetle şu sonuçlara ulaşılabilir:

- a. Diyarbakır, İstanbul gibi idare merkezi olan bir kenttir.
- b. Diyarbakır, İstanbul gibi bir kültürel merkezdir.
- c. Diyarbakır, fakir, fukaranın çokça yaşadığı bir şehirdir.
- d. Diyarbakır, sorunların çözüm merkezlerinden biridir.
- e. Diyarbakır, sosyo-kültürel yapısı itibariyle İstanbul'a benzemektedir. Çok kültürlülük açısından çeşitli somut sembollerin, camiler,

medreseler, kiliseler vs.nin olması bu benzerliğin kurulabilmesini ontolojik olarak mümkün kılmaktadır.

f. Diyarbakır, yerleşim yeri özellikleri bakımından İstanbul'u andırmaktadır. Nitekim, surların şehri çevrelemesi, surlarının tarihselliği ve sağlamlığı, eğlence yerlerinin (bostanların) olması, kenarından bir suyun (Dicle'nin) akması, tepe gibi bir yerin üzerinde kurulu olması gibi daha da arttırılabilecek özellikler, İstanbul-Diyarbakır ilişkisinin kurulmasını anlamlı kılmaktadır.

SONUÇ

Nâbî'nin Münşeât'ta zikrettiği yerleşim yerleri, kentler, memleketler şu şekilde sıralanabilir: Antakya, Aynü'l-cemîl Karyesi, Bağdat, Basra, Birecik, Boğdan, Deyr-i Buhayra, Diyarbakır (Âmid), Eflak, Erzurum Eyaleti, Güzeller Menzili, Halep (Şehbâ, Halebü's-şehbâ), Harem, Hicaz, İskenderiye Denizi, İstanbul, Kaf Dağı, Kahire, Kastamonu, Ken'ân, Kerkük, Kıbrıs, Konya, Kovanlar Karyesi, Kumame Mabedi (Kudüs'te), Mısır, Mina, Mora Adası, Rakka Eyaleti, Rum Diyarı, Sakız Adası, Suruç, Sürgü Dağı, Şahmaran Kalesi, Şâm, Trabzon, Urfa (Ruhâ), Yemen.

Nâbî için şehir, yaşanılabilir, ihtiyaçların hiyerarşik bir düzen içerisinde karşılandığı, sorunların çözüldüğü, idarî birimleriyle beraber huzurun, mutluluğun yaşandığı bir yerdir. Kötü idarecilerle asla şehirlerin yönetilemeyeceğini düşünmektedir. Her şehrin kendine göre bir dokusu vardır. Münşeât'ta Diyarbakır, ismi sık sık anılan Nâbî'nin dostları ve İstanbul'a benzemesiyle, Kastamonu fakirleriyle, İstanbul izdihamıyla, Urfa vatan/doğum yeri olmasıyla ön plana çıkmıştır. Bütün bunlar, Nâbî'nin şehir konusunda zihinsel parametrelerini gösteren önemli ipuçlarıdır. Diyarbakır'ın "Küçük İstanbul" olarak nitelendirilmesi, bu iki şehrin benzer yönlerinin o zamanlarda fark edildiğini göstermektedir.

Nâbî'nin Diyarbakır'ı Münşeât'ta çokça zikretmesi, bu şehrin kendi yaşadığı yere yakınlığı, önemli bir idarî merkez olması, edebî açıdan nitelikli bir muhit olması, orada yaşayan dostları ya da hayranlarının çokluğu gibi sebeplerle izah edilebilir. Süveyka Hamamının taşlarından bahsederken onların aşındığını sanki görmüş gibi anlatması, Nâbî'nin Diyarbakır'da bulunduğu bir işaret olarak kabul edilebilir.

Nâbî'nin genellikle kırsalı değil de şehri veya kenti, küçük köyleri veya kasabaları değil de daha çok büyük şehirleri anması, bir taraftan özellikle çok yakın ilişkide olduğu Reisülküttâp Mehmed Râmî Efendi'nin çeşitli

dönemlerde ve yerlerde ifa ettiği idarî görev ve sorumluluklarla alâkalı olurken bir taraftan da Nâbî'nin bütün bir ömrü boyunca iletişim halinde olduğu insan tipleri ile yakından ilgilidir. Dolayısıyla şehirden ya da kentten bahsederken tanıdıklarının kişilikleri ya da bu kişilerin yapıp ettikleri, Nâbî'nin şehri/yerleşim yerini yorumlamasına olumlu ya da olumsuz yönde etki etmektedir.

KAYNAKÇA

- Amîd, H. (1387). *Ferheng-i Amîd*. Tahran-İran: Müessese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Battal, Abtullah. (1997). *İbn-i Mühennâ Lûgati*. Ankara: TDK Yayınları.
- Bilkan, Ali Fuat. (2007). *Nâbî: Hayatı, Sanatı, Eserleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çaldak, Süleyman. (2004). *Nergisi ve Nihâlistân'ı (İnceleme-Metin)*. Malatya: Özserhat Yayıncılık.
- Devellioğlu, Ferit. (2006). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. (26. Baskı). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Derdiyok, İ. Çetin. (1997). Eski Edebiyatımızdan Günümüze Mektuplarda Biçim. *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Dergisi*. S. 415. 665-671.
- Dilçin, Cem. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Gibb, E. J. Wilkinson. (1999). *Osmanlı Şiir Tarihi III-IV-V*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gültekin, Hasan. (2007). *Türk Edebiyatında İnşâ: Tarihî Gelişim-Kuram-Sözlük ve Metin*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Haksever, Halil İbrahim. (1996). *Eski Türk Edebiyatında Münşeâtlar ve Nergisi'nin Münşeât'tı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Haksever, Halil İbrahim. (2009). Münşeâtlarda Yer Alan Tarihî Bilgiler. *Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*. c. 2. S. 1. s. 24-31.
- İz, Fâhir. (1996). *Eski Türk Edebiyatında Nesir*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Nâbî'nin Münşe'ât'ında Yerleşim Yerleri ve Diyarbakır

- Kalkışım, M. Muhsin. (2009). *Tuhfetü'l-Haremeyn'de Mekân ve Şahsiyet İlişkisi*. (Ed. Bakkal, Ali). Şair Nâbî Sempozyumu. Şanlıurfa: Şanlıurfa Belediyesi. Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü. S. 376-394.
- Kanar, Mehmet; Kurtuluş, Rıza. (2000). *İnşâ (Fars Edebiyatı)*. İslâm Ansiklopedisi. (c. XXII, 337-338). İstanbul: TDV Yayınları.
- Karahan, Abdülkadir. (1947). *Nâbî'nin El Yazısı, İmzası, Mührü ve Sûrnâme'sine Dâir*. TDED. c. II. S. 1/2. 133-140.
- Levend, Agâh Sırrı. (1984). *Dîvân Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Mengi, Mine. (1991). *Dîvân Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi: Nâbî*. Ankara: AKM Yayınları.
- Nâbî Yûsuf b. Abd-Allâh Ruhâvî. (1052-1124/1642-1712). *Münşeât* (A). Süleymaniye Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu, No: 34 Sü-Tarlan 91.
- Nâbî Yûsuf b. Abd-Allâh Ruhâvî. (1052-1124/1642-1712). *Münşeât* (M). Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 2774.
- Nâbî Yûsuf b. Abd-Allâh Ruhâvî. (1052-1124/1642-1712). *Münşeât* (T). Tercüman Gazetesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, No: Y-202.
- Nâbî. (1641 or 2-1712), *Münşeât-ı Nâbî Efendi*. Harvard College Library (USA). Houghton MS Turk 30. 011453767.
- Oktay, Adnan. (2014). *Nâbî'nin Münşeât'ı: İnceleme-Metin*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Onay, Ahmet Talât. (1993). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. (Haz. Cemâl Kurnaz). Ankara: TDV Yayınları.
- Redhouse, J. W.; Wells, C. (1880). *Redhouse's Turkish Dictionary, In Two Parts, English and Turkish And Turkish and English*. London: B. Quaritch.
- Sâmî, Şemseddîn. (1317). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: İkdâm Matbaası.
- Steingass, F. (2005). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Temo, Selim. (2011). *Türk Şiirinde Taşra*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Uzun, Mustafa. (2000). İnşâ (Türk Edebiyatı). *İslâm Ansiklopedisi*. (c. XXII, 338-339). İstanbul: TDV Yayınları.